

wia. Jaśniejszym przeto jawiłoby się użycie w tytule terminu „pisarze wczesnochrześcijańscy”.

Umieszczenie badanego problemu w perspektywie „mitu Antychrysta” można uznać za metodyczne. Dobrze by jednak było, gdyby autor poprzestał na punkcie widzenia historyka. Ów tymczasem podjął się zadania wykraczającego poza warsztat historyczny, a zebrany materiał opatrzył komentarzem zestawiającym m.in. ujęcia św. Ireneusza z filmem Romana Polańskiego *Dziecko Rosemary*, przyznając tym ujęciom cechę identyczności. Wydaje się to świadczyć o potraktowaniu problemu bez uwzględnienia intencji tak odległych od siebie i tak różnych twórców.

Jeśli jesteśmy przy aspekcie metodycznym, to razi brak w pokaznym przecież dziele stosownych indeksów, przynajmniej rzeczowego, choć stosownym by też było dołożenie indeksu osób czy cytatów biblijnych. Podobnie ma się rzecz z wykazem skrótów, którego w książce próżno by szukać, a który, może nie tak potrzebny specjalistom, z pewnością byłby pomocny dla czytelnika mniej obeznanego z warsztatem naukowym.

Wobec powyższego, można postawić pytanie: czy dzieło jest warte wspomnienia? Owszem, jest bowiem owocem z pewnością wielkiego zaangażowania i wymagającej dużego nakładu sił pracy. Gdyby zresztą tak nie było, autor nie uzyskałby na jego podstawie tytułu doktora bądź co bądź prestiżowej uczelni. Zadał on sobie trud analizy wielu tekstów rozrzuconych po twórczości pisarzy żyjących na przestrzeni kilku wieków, sam przetłumaczył i pomieścił kilka fragmentów, które przydają dziełu blasku. Nadto podjął się ukazania spójnej wizji problemu. Rzec wykonał metodycznie i w sposób przejrzysty, przy tym posłużył się językiem lekkim i przystępnym, co przecież nie każdemu się udaje. Reasumując można stwierdzić, że dzieło, którego przeglądu dokonaliśmy, jest nawet cennym przyczynkiem do tematu i warte jest odnotowania.

Ks. Jerzy Lachowicz – Białystok, PWTW

Sofia BOESCH GAJANO, *Gregorio Magno. Alle origini del Medioevo, Sacro/Santo 8, Roma 2004, ed. Viella, ss. 358.*

W nurt obchodów 1400. rocznicy śmierci św. Grzegorza Wielkiego († 604) rzymskie wydawnictwo „Viella” wpisało się wydając książkę znanej mediewistki, profesora uniwersytetu „Roma Tre” i przewodniczącej *Associazione Italiana per lo studio della Santità, dei Culti e dell’Agiografia*. Prezentowane tu dzieło jest owocem wieloletniej pracy autorki nad tekstami Ojca Kościoła, którym poświęciła oprócz tego wiele innych, pomniejszych publikacji. Książka została podzielona na dwie części: I – *Protagonista della storia* (s. 13-147), II – *Esemplarità e storia* (s. 149-305). Obie części zawierają materiał równomiernie rozłożony na sześć rozdziałów w każdej.

Zadaniem pierwszej części, wedle intencji autorki, jest rekonstrukcja portretu św. Grzegorza poprzez ukazanie różnych aspektów bogatego żywota bohatera, jego działalności i twórczości, na tle epoki, w której przyszło mu ów żywot pędzić. Opowiadając w pierwszym rozdziale (*Un giovane aristocratico romano*) o młodości Świętego, autorka omawia kwestię rodziny i pochodzenia, opowiada o wszechstronnej i dogłębnej formacji kulturalnej oraz o karierze urzędowej i stanowisku *praefectus urbi*, ten ostatni temat szczególnie pogłębiając. Nie umknęły tu także problemy owego czasu, szczególnie kwestia „Trzech rozdziałów”, która później wielokrotnie da o sobie znać w trakcie pontyfikatu Grzegorza. Początki drogi monastycznej i pracę dyplomatyczną na stanowisku apokryzjariusza w Konstantynopolu ukazuje rozdział drugi (*Vita monastica e attività diplomatica fra Roma e Costantinopoli*). Czytamy w nim o kwestii powołania zakonnego Grzegorza, jego działalności na dworze cesarskim oraz zapoznajemy się z największym jego dziełem, stanowiącym wielki komentarz do Księgi Hioba – *Moraliami*. Zarys pontyfikatu przedstawia nam kolejny rozdział (*Il governo della Chiesa: strumenti e risorse*), w którym poznajemy nie tylko sprawę wyboru mnicha Grzegorza do posługi następcy św. Piotra, ale też mamy możliwość przeczytania o historii i funkcjach *scrinium*, łączącego w sobie archiwum i kancelarię pontyfikalną, o *Listach Świętego*, oraz o głównych zadaniach administracyjnych, które spoczywały na biskupie Rzymu, jak troska o tzw. *patrimonia beati Petri*, czyli majątki kościelne, i o samo „Wieczne Miasto”. Zadania duszpasterskie stanowią kanwę czwartego rozdziału (*Pastorale officium*). Odwołując się do listów Grzegorza z początków sprawowania papieskiego urzędu, szczególnie zaś do „listu synodycznego” (1, 24) do patriarchów, autorka ukazuje nam Grzegorzową wizję podjętego przezeń dzieła. Wizję tę rozszerza następnie omawiając *Księgę Reguły* i bogatą twórczość egzegetyczno-homiletyczną wielkiego Ojca. Zagadnienie władzy biskupa Rzymu prezentuje nam przedostatni rozdział tej części dzieła (*L'esercizio del potere*). Kolejno dowiadujemy się, głównie na fundamencie odwołań do Grzegorzowej spuścizny epistolarnej i norm prawnych tamtego okresu, o relacjach pomiędzy autorytetem kościelnym i prawem rzymskim, o zasięgu i charakterze władzy biskupiej, w końcu o trudnościach, jak wspomniana wcześniej kwestia „Trzech rozdziałów” czy donatyizmu. Szósty i ostatni już rozdział (*Nuovi scenari*) ukazuje Grzegorza w relacjach z władcami powstałych na gruzach imperium państw Zachodu, omawia sprawę organizacji kościelnej w obrębie zachodnich królestw i przedstawia sprawę ewangelizacji ludów barbarzyńskich. W umieszczonym na końcu podsumowaniu dochodzimy do momentu śmierci Papieża 12 marca 604 roku.

Dru ga część, odmienna w swym podejściu od poprzedniej, nie ma tak wyraźnego charakteru biograficznego, lecz koncentruje się na zagadnieniu świętości i kulcie świętych, zaś zespół punktów odniesienia dla rozważań autorki stanowią tu Grzegorzowe *Dialogi*, postrzegane jako dzieło oryginalne

i istotne dla historii hagiografii chrześcijańskiej na Zachodzie pomiędzy III a VII wiekiem. Część ta zresztą bazuje w dużej mierze na wcześniejszych publikacjach autorki, na nowo obecnie przepracowanych.

We wstępie do tej części przypomniano dzieje dyskusji nad autentycznością tekstu *Dialogów* i omówiono kwestię ich ostatnich edycji. W dalszym toku lektury, w pierwszym rozdziale (*Santi e agiografi fra Mediterraneo e Occidente medievale*) dane jest czytelnikowi poznać rozwój kultu świętych, począwszy od ery męczenników, spojrzeć na hagiografię jako nośnik idei świętości i swoistego przykładu oraz poznać historyczny rys poszukiwania świętości, poparty także przedstawieniem roli autobiografii. Oczywiście, omawiane zagadnienia korespondują z odnośnymi fragmentami dzieł Grzegorza. Drugi rozdział (*La proposta hagiografica*) proponuje nam znajomość z nowymi świętymi, obecnymi w Grzegorzowych *Dialogach*, zastanowienie się nad związkami świętości z cudami, w końcu też relacjami pomiędzy drogą świętości czasów współczesnych wielkiemu Ojcu Kościoła i ideałem świętości obecnym w przykładzie męczenników. Trzeci rozdział (*Narratio e expositio*) umożliwia poznanie struktury *Dialogów*, omawia typy cudów obecne w poszczególnych księgach dzieła wielkiego Papieża, jak cudowna opieka, kary, wizje i proroctwa, czy ukazujące moc i cnoty. Wskazuje także na budujący i edukacyjny charakter opisów, oraz mówi o relacji pomiędzy mocą świętych a wszechmocą Bożą. W kolejnym rozdziale (*Dislivelli culturali e meditazioni ecclesiastiche*) przedstawiono styl i treść *Dialogów* w zestawieniu z religijnością ludową, wykazując, iż stanowią one specyficzny typ piśmiennictwa dydaktycznego, bliskiego folklorowi, choć skierowanego do różnego pokroju odbiorców. Cuda i demonologia Grzegorzowego dzieła stanowią osnowę piątego rozdziału (*Demoni e miracoli*). Autorka, po ukazaniu tła historyczno-społecznego, przywołała główne cechy wątku demonologicznego w *Dialogach*, analizując dane dotyczące miejsca i czasu przytaczanych przez Świętego zdarzeń, związki ukazane przez Ojca Kościoła pomiędzy grzechem a demonicznymi przypadłościami, z opętaniem włącznie. Szósty rozdział tej części, i ostatni całego dzieła, ukazuje aspekt hagiograficzny z perspektywy zasięgu geograficznego. Dowiadujemy się o więziach pomiędzy bohaterami *Dialogów* i miejscami, w których żyli i działali, o odniesieniach do morza i jego symbolice, sakralizacji przestrzeni, w końcu także zagłębiając się w geografii Italii, jako pola działania świętych bohaterów. W zakończeniu tej części autorka podsumowała treść swych rozważań, ukazując dobitnie przede wszystkim doniosłość dzieła Grzegorza Wielkiego wobec nowych tworców państwowych na Zachodzie. Dialogi z tej perspektywy jawią się konkretnym instrumentem ewangelizacyjnym, dając odniesienie do osób świętych, tym samym wspierając budowanie na Zachodzie pobożności ukierunkowanej na kult świętych patronów.

Omówione wyżej rozdziały nie wyczerpują całości książki. Kolejne bowiem strony (307-312) zawierają chronologię wydarzeń związanych z życiem św.

Grzegorza, ale wykraczając znacznie poza jego ramy czasowe, dając przy tym ogłód tła historycznego. W utworzeniu wykazu źródeł i bogatej bibliografii (s. 316-350), także w zestawieniu indeksu imion (s. 351-358), wsparł autorkę swą pomocą Fabrizio Martello, inny rzymski badacz twórczości św. Grzegorza.

Cóż można rzec po przeczytaniu analizowanej pozycji? Nie ulega wątpliwości, iż mamy do czynienia z dziełem głębokim, przemyślanym i napisanym przez specjalistkę. Praca posiada charakter źródłowy. Autorka praktycznie wszystkie swoje opinie opiera o stabilny fundament danych zawartych już to w pismach św. Grzegorza, już to innych autorów starożytnych, nie stroniąc przy tym także od wykorzystywania dostępnych studiów tematu. Dodatkowym walorem jest ukazanie perspektywy historycznej opisywanych zagadnień. Niekiedy sięgając dosyć daleko wstecz, pisząca dzieło pomaga zrozumieć pochodzenie opisywanych zjawisk, czy wydarzeń. Dzięki temu czytelnik ma do czynienia nie tylko z kolejną pozycją opisującą żywot wielkiego Ojca Kościoła, ale z fachowym kompendium, w który ten żywot zostaje umieszczony w konkretnym *Sitz im Leben*. Jeszcze jednym, wartym wymienienia plusem tej książki jest fakt zamieszczenia przypisów na końcu poszczególnych rozdziałów, co czyni lekturę przyjemną, nie nużącą obecnością na każdej stronie aparatu naukowego, nie zmuszającą równocześnie do poszukiwania go w razie takiej potrzeby gdzieś na szarym końcu. Tak nakreślona struktura pozycji powoduje, że choć mamy do czynienia z dziełem na wskroś naukowym, to również praktycznym i z pewnością nie odstrasającym także mniej fachowych czytelników.

Trudno doszukiwać się negatywnych stron omawianej pozycji. Zadanie postawione na początku dzieła, a uwidocznione w jego tytule, autorka wykonała z sumiennością i w przykładowym stylu. Pontyfikat św. Grzegorza został ukazany jako wydarzenie, którego wartości dla końca chrześcijańskiego antyku i rodzącego się średniowiecza trudno nie docenić. Podsumowując, rzecz można, iż dzieło, z którym mamy do czynienia, stanowi nie tylko fachowo napisane wprowadzenie w twórczość św. Grzegorza Wielkiego, ale nawet pośród wielu ostatnio zaistniałych wydawnictw poświęconych temu Autorowi, jawi się jako exemplum kompetencji autora i wynik doskonałej znajomości tematu.

Ks. Jerzy Lachowicz – Białystok, PWTW

Columba STEWART OSB, *Kasjan Mnich*, tłum. T. Lubowiecka, ŻM 34, Kraków 2004, Wydawnictwo Benedyktynów, ss. 522.

W benedyktyńskiej serii „Źródła Monastyczne” ukazała się pierwsza w języku polskim obszerna monografia dotycząca Jana Kasjana, zatytułowana *Kasjan mnich*. Książka bardzo ważna i długa oczekiwana. Jeżeli bowiem, o czym powszechnie wiadomo, Europa została schryścianizowana i ucywilizo-